

Doc.dr. Ahmet Saçkesen
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

BOŞNAK HALK EDEBİYATININ ANLATI TÜRLERİ VE TASNİFİ ÜZERİNE BAZI DİKKATLER

Özet

Halk kültürü ve edebiyatı yüzyılların ardından oluşan bir birikimin ürünü olup bir milletin yaşam tarzını ve düşüncesini ortaya koymaktadır. Belirli bir sözlü ve yazılı kültür ortamında vücuda gelen bu kültürel değerler, o milletin düşüncesinde, geleneklerinde, edebiyatında kısacası sosyo-kültürel kimliğinin oluşmasında önemli bir etken olmuştur. Bu kültür ortamının oluşumunda sözlü kültürün en önemli yapı taşlarından olan anlatılar da önemli bir işlev üstlenmiştir. Belli bir sözlü kültür ortamında oluşturulan masal, efsane, hikâye ve destan gibi anlatı türlerinin analiz edilmesi ve yorumlanması halk bilimi çalışmalarında her zaman büyük bir önem arz etmiştir.

Boşnak halk edebiyatındaki anlatı türleri gerek içerik gerekse içerdikleri motiflerle Boşnak sözlü kültürünün karakteristik özelliklerini ihtiva etmektedir. Hazırlayacağımız bildiride, Boşnak Halk edebiyatında belirli bir kültür ortamında oluşturulan bu anlatı türlerinin kavramsal boyutları ve tasnifi incelenecektir. Konularına göre farklılık arz eden bu anlatı türlerinin Boşnak Halk edebiyatındaki yeri; içerik, yapı ve işlev özellikleri bakımından ele alınıp incelenecek ve tartışmaya sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: halk kültürü, gelenek, masal, efsane, hikâye, destan

Giriş

Halk bilgisi ürünleri sözlü gelenekte yaratılıp geçmişten günümüze kadar bir kültür çevresinde gelişip büyüyerek günümüze kadar ulaşmıştır. Halk bilgisi ürünlerini genel olarak incelediğimizde bu türlerde sözlü olma özelliği ana bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Ekici 2011: 10). Sözlü gelenekte oluşturulan halk bilgisi ürünleri çeşitli ihtiyaçlara ve sebeplere bağlı olarak derlenip yazıya geçirilmiş ve bu yolla yazılı kültür ortamına aktarılmıştır (Ekici 2011: 11). Anlatı türlerinin yaratım sürecini sağlayan en önemli etken, anlatma ve dinleme ihtiyacıdır. İnsanoğlu her zaman bu iletişim ihtiyacını hissetmiş, buna bağlı olarak bu ihtiyaç, sözlü gelenekte halk bilgisi ürünlerinin yaratılmasına imkân sağlamıştır. Destan, masal, efsane ve halk hikâyesi gibi anlatı türleri bu anlayışa binaen sözlü kültür ortamında yaratılıp yazılı kültüre aktarılmıştır.

Halk bilgisi ürünlerinin önemli işlevleri vardır. Halk Bilimi ürünlerinin işlevleri konusunda en kapsamlı değerlendirmelerden birini yapan William Bascom'dur (Bascom :

p.333-349). Bascom halk bilgisi ürünlerinin işlevlerini en basit şekliyle şöyle bir modelle açıklamaktadır:

1. Hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme,
2. Değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme,
3. Eğitim; kültürü gelecek kuşaklara aktarma,

4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma Mekanizması (Ekici 2004: 119-120). William Bascom, bu tasnifi yaptıktan sonra, folklorun temel işlevinin kişiyi bir toplumda kabul edilmiş değerlere uymaya, onları kabullenmeye, onları gelecek kuşaklara geçirmeye hizmet etmek olduğunu söylemektedir (Başgöz 1996: 1).

Bu bağlamda halk bilgisi ürünleri, nesillerin kültürel açıdan yetişmesinde, toplumsal normların kuşaklar arasında pekiştirilmesinde önemli roller üstlenmektedir. Bu görüşten hareketle bilim insanları anlatı türlerinin tarifi ve tasnifi konusunda yoğun araştırmalar yapmıştır. Biz de hazırladığımız bu bildiriye Boşnak halk edebiyatındaki anlatı türlerinin ne olduğunu açıklayıp tarif ve tasnif konusundaki ayırıcı özelliklere vurgu yapmaya çalışacağız.

Masal

Genellikle özel şahıslar tarafından, kendine mahsus zaman, mekân ve şahıs kadrosu içerisinde, yaşanan hayat ile hayal edilen hayatın sistemli bir şekilde ifade edildiği, kalıp sözlerle başlayıp yine kalıp sözlerle biten, eğlendirme, eğitime ve psikolojik rahatlatma gibi fonksiyonlara sahip, yüksek hayal ürünü, sözlü anlatım türüdür.

Boşnak Halk Edebiyatında masal terimi olarak “Bajke” terimi kullanılmaktadır. Sözlü kültür ortamında yaratılan masallar, Boşnak kültüründe gerçek dünyayı hayali dünyaya taşımıştır. Masal kahramanları bozulmuş bir düzeni düzeltmek için bu yolda mücadele ederler. Boşnak masallarında transformasyonlar oldukça yer almaktadır (Kujundžić 2001: 39-40). Boşnak halk edebiyatında masal dünyasının özel masal kahramanları vardır. Olağanüstü özelliklere sahip bu kahramanlar periler, devler, mineral ve metalik fiziğe sahip canlı varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bosna-Hersek'teki farklı dini geleneklerin etkisiyle masalarda şeytanlar ve şeytani özelliklere sahip olağanüstü kahramanlar da yer almaktadır (Kujundžić 2001: 40).

Boşnak halk edebiyatında hayvanların konuştuğu ve masalarda temel karakter olarak yer aldığı edebi tür olarak “Basne i priče o životinjama” terimi kullanılmaktadır. Bu masalların kahramanları hayvanlardır ve pedagojik bir amaca hizmet ederler. Masalarda okuyucuya verilmek istenen mesaj hayvanlar konuşturularak sağlanır. Boşnak sözlü

geleneğinde ortaya çıkıp sonradan yazıya aktarılan bu hayvan masalları terbiye ve eğitim olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (Kujundžić 2001: 44-45). Boşnak hayvan masallarında (*Basne i priče o životinjama*) hayvanların fiziksel özelliklerinin tasvirleri üzerine durulur ve bu özellikler vasıtasıyla insanlara bazı mesajlar verilir (Kujundžić 2001: 44-45). Bu tip masallarda; kurnaz tilki, saf ve beceriksiz kurt, yavaş ve beceriksiz porsuk, korkak tavşan, aptal kuzgun, saf kuzu, esprili keçi, kalın kafalı sempatik eşek gibi hayvanlar temel karakterlerdir (Kujundžić 2001: 44-45).

Efsane

Grimm Kardeşler efsane kavramını şu şekilde tanımlamıştır: “*Efsane gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir.*” (Sakaoğlu 1992: 9). Boşnak Halk edebiyatında efsane terimi olarak “*Predaje i legende*” kullanılmaktadır. Boşnak kültüründe efsane, sözlü geleneğe kuşaktan kuşağa aktarılan, geçmişte yaşanmış ve günümüzde de hala geçerli olan inançlar üzerine kurulu olan bir edebi türdür (Kujundžić 2001: 41). Boşnak Halk edebiyatında efsane terimi tarihi ve mitolojik kahramanlar etrafında cereyan eden olayları ve inançları ihtiva etmektedir. Boşnak halk edebiyatında Efsane kavramı üç ana başlık altında ele alınmaktadır:

1. Etiyolojik Efsaneler (Sebepleri Açıklayıcı)
2. Tarihi Efsaneler
3. Şeytani Efsaneler (Kujundžić 2001: 41).

Sevdalinka

Sevdalinkalar Boşnak halk edebiyatında muhteva olarak sevgi, özlem ve aşk içeren Boşnak kültürüne ait halk şarkıdır. Boşnak lirik şiirinin en meşhur örneği olan sevdalinkalar, anonim bir tür olarak kabul edilmekte birlikte bu türün Boşnakların İslamiyet’i kabulü sonrası sosyo-kültürel hayatın değişimine paralel olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir (İyiyol; Ćatović 2010: 248).

Geçmişten günümüze Boşnak kültürel yaşamında Sevdalinka, Boşnak gençlerin arasındaki aşkın, sevginin ve sevdanın ifadesi aşk şarkısı olarak gönüllerden geleneğe aktarılmış ve Boşnak kültürel hayatına ait pek çok geleneğin oluşmasında büyük bir rol oynamıştır.

Komik Hikâye ve Anekdotlar

Fıkra türü olarak değerlendireceğimiz bir tür olan komik hikâyeler, doğu edebiyatından Boşnak kültürüne geçmiştir. Boşnak halk edebiyatında bu edebi tür için “Šaljive priče i anegdote” terimi kullanılmaktadır. Bu türde bir fıkra tipi olarak Nasrettin Hoca vardır. Komik hikâye ve anekdotlar Nasrettin Hoca'nın başından geçen komik ve düşündürücü güncel hikâyeleri ihtiva etmektedir (Kujundžić 2001: 44).

Siyasi, şahsi hayattan kesitler taşıyan bu kısa hikâyeler her ne kadar Boşnak kültürüne doğudan gelse de Boşnak sosyo-kültürünün etkisiyle milli bir karakter kazanmıştır (Kujundžić 2001: 44).

Hikâye

Bosna-Hersek'te İslamiyet'in kabulü sonrasında doğu edebiyatından Boşnak kültürüne geçmiş olan hikâye terimi “Hičaje” olarak kullanılmaktadır. Sözlü gelenekte anlatılan bu hikâyeler, kuşaktan kuşağa anlatılmış ve ezber yoluyla sözlü edebiyatın bir parçası haline gelmiştir (Kujundžić 2001: 43). Hikâye teriminin Boşnak kültürüne alınmasında ulemaların ve hacıların büyük bir rolü olmuştur. Bu şahıslar bu hikâyeleri derlemişler ve Boşnak kültürüne kazandırmışlardır. Hikâyelerdeki konular dini kıssalar, İslami konular ve çocuk terbiyesi gibi pek çok konuyu ihtiva etmektedir (Kujundžić 2001: 43).

Balat

Bir edebi tür olarak balatlar Boşnak edebiyatında derin bir tarihe sahiptir. Boşnak halk edebiyatında bu tür “Balade” olarak kullanılmaktadır. “Balat” kelimesinin kökü ballare'den gelmektedir ve oymak demektir. Boşnak halk edebiyatında balat en genel manada şiirli kısa hikâye anlamına gelir. İçerik bakımından folklorun bir parçasıdır, bir olay üzerinde durulur, çok hareketli bir tür olan balatlarda bazen diyaloglar da vardır. Balatlarda olayın dört ana parçası vardır: “eylem, kişilik, koşullar ve tema.” (Kujundžić 2001: 21).

Balatlar, aile ilişkileri, eşler arasında cereyan eden ilişkileri içermektedir. Kısa fıkralar gibi sadece bir olay üzerinde yoğunlaşmaktadır. Genellikle acıklı bir son ile biter (Kujundžić 2001: 21).

Boşnak kültüründe en meşhur balat “Hasanaginica”dır. Bu balat sadece Boşnak kültürünün yanı sıra aynı zamanda diğer Yugoslavya bölgeleri için ufuk açan bir eserdir (Kujundžić 2001: 20).

Romanse

Boşnak halk edebiyatının bir türü olarak romans eserlerinin derlenmesi Boşnaklarda 19. yüzyıldan itibaren başlar (Kujundžić 2001: 19). Romans şiirler lirik şiirlerden uzun, epik şiirlerden kısa fakat birçok epik ve lirik motifleri içeren bir edebi türdür. Romans balatlar gibi aynı olaylar üzerinde işlenmektedir, fakat olayların farklı yönleri ele alınabilir. Romans türünde olaylar genellikle mutlu bir son ile biter (Kujundžić 2001: 19).

Romans türünde aşk kolay bir şekilde hissedilir ve olaylarda kahramanların başlarından bazı engeller geçse de mutlu bir son ile biter.

Değerlendirme ve Sonuç

Halk bilgisi ürünleri arkaik ürünler değildir, sosyal çevre ve şartlara (konteks) bağlı olarak yaşayan, kendini yenileyen ve bünyesinde her daim canlılığı barındıran bir ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda değerlendiğimizde Boşnak halk edebiyatındaki edebi türler, özellikle halk bilgisi formu içerisinde Boşnakların hayatına, tarihine, kültürüne dair önemli birer tarihi vesika değerlendirilmelidir. Boşnak halk edebiyatı türleri; içerik, işlev, yapı ve yaratım özellikleri bakımından Boşnak milletinin karakterini yansıtmaktadır ve sözlü gelenekte yaşamaya devam etmektedir.

Folklor araştırmacıları ve bilim insanları tarafından Bosna-Hersek'in farklı coğrafyalarında bu halk bilgisi metinleri derlenip tasnif edilmiştir. Tasniflerde dikkatimizi çeken husus, tanımın çerçevesi çizilirken "İçerik", "Yapı", "İşlev" ve "Yaratım Özellikleri" bazı tanımlarda göz ardı edilmiştir. Bilimsel bir tanımın bu dört ana başlık çerçevesinde yeniden gözden geçirilip düzenlenmesi halk bilgisi ürünlerinin tanınması ve tanıtılması açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Kaynakça

1. Bascom, William. *Four Functions of Folklore*. The Journal of American Folklore, V. 67, p. 333-349.
2. Başgöz, İlhan (1996). *Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)*. Folkloristik Prof Dr. Umay Günay Armağanı, Ankara.
3. Ekici, Metin (2011). *Halk Bilgisi Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

4. İyiyol, Fatih; Alena ĆATOVIĆ (2012). *Sevdalinkalarda Türk-Boşnak Kültürünün Ortak Unsurları*. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 1/1, s. 246-264.
5. Kujundžić, Enes (2001). *Narodna književnost Bošnjaka Uvod i Izbor Tekstova*. Zenica.
6. Sakaoglu, Saim (1992). *Efsane Araştırmaları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
7. Zuković, Ljubomir; krnjević, Hatidža; Buturović, Đenana (1972). *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija Knjiga II Narodna Književnost*. Sarajevo.

SOME CONSIDERATIONS ON CLASSIFICATION AND GENRES OF NARRATION OF THE BOSNIAN FOLK LITERATURE

Abstract

Folk literature, as it collectively builds up over many centuries, is a manifestation of a society's way of living and its cultural values. Such values come into existence only in the presence of distinct oral and written literatures, while influencing intellectual values, customs, and development of a socio-economic identity. As one of the building blocks of the existence of oral literature, narratives have taken a crucial role in shaping the culture. Therefore analysis and interpretation of narratives like tales, legends, stories and epics have historically been regarded as of high importance in folklore.

Bosnian narratives carry key characteristics of the oral literature in both content and motives. In this paper, we will study conceptual identity of some Bosnian narratives and detail their classification. Whereas these narratives vary by subject, we will reveal their content, structure and function discuss their role in the Bosnian folk literature.

Key words: *folk literature, tradition, tales, legends, stories, destan (epics)*